

Seçil SEVER DEMİR

Dr., İzmir Demokrasi Üniversitesi, sesevef@gmail.com, İzmir-Türkiye

ORCID: 00 00000215062840

**MİNYATÜR METNİ NASIL ANLATIR: İNGİLİZ KÜTÜPHANESİ (BRITISH LIBRARY) NİZÂMİ-Yİ
GENCEVÎ İSKENDERNAME ÖRNEĞİ¹****Özet**

İslam minyatür sanatının günümüze ulaşan en önemli örnekleri Osmanlı ve İran coğrafyasında üretilmiş yazma eserlerde bulunmaktadır. Bu eserler dünyanın çeşitli koleksiyonlarında nadide eserler olarak korunmaktadır. Bu çalışmanın amacı İngiltere British Library Arşivinde yer alan Nizami-i Gencevi'nin Hamse adlı kitabının 1665 yılında İran'da yazılmış olan "Add MS.6613" envanter numaralı nüshasındaki İskendername bölümü 261v sayfasındaki "İskender, Hızır ve İlyas'ın Kurutulmuş Balıkları Hayat Suyuna Koymasını Gözlemleyen Bir Melek" adlı minyatürü kompozisyon düzeni açısından incelemektir. Araştırma soruları: Minyatür neyi anlatır? İskendername'nin konusu nedir? Çalışma konusu olan minyatürde kompozisyon nasıl kurulmuştur? Şeklinde sıralanabilir. Nizami'ye göre Kur'an-ı Kerim'in Zulkarneyn olarak tanımladığı kutsal kişilik olan İskender, ölümsüzlüğe kavuşmak için ab-ı hayatı büyük, zengin ordusu ve Hızır ile zorlu deniz yolculuğu sonrasında Karanlık Ülkesine ulaşarak aramıştır. İskendername'yi mesnevi şekline ilk yazan Nizami-i Gencevi olup daha sonra Fars ve Türk edebiyatında sıklıkla yazılan bir konu olagelmıştır. Bu çalışmanın yöntemi literatür tarama tekniğidir. Konu edilen minyatüre müzenin açık erişim sayfası vasıtasıyla orijinal eserden ulaşılmıştır. Elde edilen bulguların başında, minyatürün, yer aldığı metni açıklamak için yapıldığı, mesnevi metninde geçen ana karakterlerin minyatür resimleme kurallarına göre daha büyük ve merkezde resmedilerek tasvire bakıldığında kolaylıkla seçilebildiği, minyatürün perspektiften arınmış, iki boyutlu resimleme tekniğiyle tasarlanmış olduğu, figürlerin temsili karakterler olarak yöresel kıyafetleri ile tasvir edildikleri, minyatürün metni açıklayan resim olmanın yanında sanat eseri olma yönünü de ortaya koyduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Minyatür, Nizami'yi Gencevi, İskendername, İngiliz Kütüphanesi**HOW MINIATURE DESCRIBES THE TEXT: THE CASE OF THE ISKANDARNĀMAH BY NİZĀMĪ
GANJAVĪ IN THE BRITISH LIBRARY****Abstract**

The most important examples of Islamic miniature art that have survived are found in manuscripts produced in the Ottoman and Persian geography. These works are preserved rare manuscripts in various collections of the world today. The aim of this study is to examine the miniature titled "Iskandar and an angel observing Khizr and Ilyās putting the dried fish into the Water of Life" on page 261v of the Iskandarnāmah chapter of the book numbered "Add MS.6613" in terms of composition. Research questions: What does the miniature tell? What is the subject of İskendername? How was the composition established in the miniature, which is the subject of the study? It can be sorted as According to Nizāmī, Iskandar, the holy person whom the Qur'an describes as Zulkarneyn, sought immortality by reaching the Land of Darkness after a difficult sea voyage with his big, rich army and Khizr. Iskandarnāmah by

¹ Bu çalışma, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi tarafından 28-30 Eylül 2022 tarihleri arasında düzenlenen "2. Uluslararası Kültür, Sanat ve Toplum Sempozyumu"nda bildiriler olarak sunulmuştur.

Nizāmī Ganjavī was the first to write Iskandarnāmah in the form of masnavi, and later, it has been a frequently written subject in Persian and Turkish literature. The method of this study is literature review technique. The subject miniature has been accessed from the original work through the open access page of the museum. At the beginning of the findings, the miniature was made to explain the text it is in, the main characters in the masnavi text are larger than the miniature illustration rules and can be easily selected when looking at the depiction, the miniature is free from perspective, designed with a two-dimensional painting technique, the figures are dressed in local clothes as representative characters. It has been concluded that the miniature reveals the aspect of being a work of art as well as being a painting that explains the text.

Keywords: Miniature, Nizāmī Ganjavī, Iskandarnāmah, British Library

1. Giriş

Genel tanımıyla minyatürler yazma eserlerdeki metni açıklamak üzere metnin içerisine yerleştirilmiş kitap resimleridir. Gerek tekniği gerekse kullanılan malzemeler açısından modern resimden ayrılan minyatürler yapıldığı dönemin sanat anlayışını temsil eden önemli öğelerden biridir. Minyatür sanatı örnekleri yapıldığı dönemin siyasi, politik ve maddi varlığının gelişimine paralel olarak gelişme göstermiştir. Aynı zamanda bir saray sanatı olan minyatürlerin günümüze ulaşan en güzel örnekleri 16. yy. da Osmanlı ve Pers coğrafyasında üretilmiş eserlerdir. Bu çalışmanın amacı minyatürün metni nasıl anlattığı/ açıkladığını orijinal örneklerle irdelemektir. Bu maksat ile 1665 yılında İran’da istinsah edilmiş ve minyatürleri yapılmış olan günümüzde ise Londra’daki British Library Arşivinde yer alan “Add MS.6613” envanter numaralı yazma eserin 261v sayfasındaki minyatür ele alınmıştır. Bu minyatür Nizami-yi Gencevi’nin telif etmiş olduğu Hamse adlı eserinin İskendername bölümünde yer almaktadır. Müzenin küratörleri tarafından “İskender, Hızır ve İlyas’ın Kurutulmuş Balıkları Hayat Suyuna Koymasını Gözlemleyen Bir Melek” olarak adlandırılan minyatür, kompozisyon düzeni, yapılış tekniği, kullanılan renkler, üslup özellikleri, metin ile kompozisyonun ilişkisi açısından analiz edilmiştir. Yapılan alan yazın taramasında söz konusu minyatüre ilişkin günümüze dek yurt içi ve yurt dışında yapılmış herhangi bir yayına rastlanmamıştır. Araştırma soruları: Minyatür nedir, neyi anlatır? İskendername’nin konusu nedir? Çalışma konusu olan minyatürde kompozisyon nasıl kurulmuştur, metin nasıl anlatılmıştır? Şeklinde sıralanabilir. Günümüzden 357 yıl önce yapılmış olan bu minyatürün alana kazandırılması ile İskendername’de adı geçen Büyük İskender’in, ölümsüzlük için Ab-ı Hayat-ı aramak üzere ordusu ve Hızır ile Karanlık Ülkesi olarak tanımlanan Kuzey Kutbu’na yolculuğa çıkması; Hızır ve İlyas’ın Ab-ı Hayat-ı bularak ölümsüzlüğe kavuşması ancak Büyük İskender’in ölümsüzlükten mahrum kalması konusunun minyatür aracılığıyla nasıl tasvir edildiği anlatılmıştır. Konu edilen minyatüre müzenin açık erişim sayfası vasıtasıyla orijinal eserden ulaşılmıştır. Yüzyıllar boyunca Fars ve Türk edebiyatında çok fazla sayıda istinsah edilen bir eser olan İskendername ölümsüz edebi mesnevilerden biridir. Eserin minyatürlü nüshaları vasıtasıyla anlatılan konu görsel olarak da okuyucuyla buluşmuştur. Bu minyatürler hem içinde yer aldığı metni tam anlamıyla açıklama çabası gütmekte, hem okuyucunun esere olan ilgisini artırmakta, hem de yapıldığı dönemin sanat anlayışına ve üslubuna tanıklık eden en önemli belgeler olarak geçmişten geleceğe ışık tutmaktadır.

Konu ile ilgili literatür taramasında konunun içerisinde Nizami-yi Gencevi, İskendername, İskender, Hızır, İlyas, Ab-ı hayat gibi pek çok alt başlık olması nedeniyle en kapsamlı kaynak olarak TDV İslam Ansiklopedisi ilgili maddeleri gösterilebilir. Diğer yayınlar ise şu şekilde sıralanabilir: İskender PALA’nın 1990 tarihli “İskender mi Zülkarneyn mi?” başlıklı makalesinde ve Enveri, EKBER’in 2018 tarihli “Zülkarneyn ve Boynuzlu İskender (İskender-Nâmelerin Kökenine Dair)”, adlı yayınlarında Türk ve İran anlatı geleneği içinde İskendernameler ve İskender karakteri ile Büyük İskender arasındaki ilişki üzerinde durulmuştur.

Bünyamin AYÇİÇEĞİ’nin 2014 tarihli “Behiştî Ahmed Sinan’ın (ö. 917/1511-12?) İskender-nâme’si (İnceleme-Metin)” adlı basılmamış doktora tezi; ele alınan Behiştî’nin Hamsesinin, Nizaminin Hamsesi’nin Türkçeye tercümesi olması hasebiyle konu ile ilgili yapılmış ilk doktora düzeyi çalışmadır.

Ahmet Yaşar OCAK'ın 2012 tarihli “İslam-Türk İnançlarında Hızır yahut Hızır-İlyas Kültü” adlı kitabında Hızır ve İlyas karakterlerinin kökenini ve Hıdırellez inanişinin kaynağını ele almıştır. Aynı yazarın 1988 tarihli TDV İslâm Ansiklopedisi “Ab-ı Hayat” bölümüne İskender kıssasına ayrıntılı olarak yer verilmekte, Gılgamış destanından, İskender kıssasına, Yahudilikteki Hz. Musa kıssasından Kur'an-ı Kerim Kehf suresine ve İslam alimlerine kadar İskender veya Zulkarneyn'in Ab-ı Hayat'ı arama hikayesinin birbirinden etkilenecek yazılmış rivayetler olduğu anlatılmaktadır.

K. Bozkurt'un 2019 tarihli “Benlik hazinesinin keşfinde İskender'in içsel yolculuğu” başlıklı yayınında ise “İskender'in yaptığı mücadelelerin, ejderha, şeytan ve devlerle giriştiği savaşın ve Hızır ile ab-ı hayatı bulmak için çıktığı zorlu yolculuğun kahramanın bireyleşim/kemalat sürecindeki etkilerinin semboller üzerinden anlatıldığı” farklı çalışmalardandır.

2. Minyatür Sanatı

Binark, 1978: 271'e göre: “Minyatür kelime anlamı olarak, el yazması kitapları süslemek için sulu boya ile yapılan resimler hakkında kullanılan bir tabirdir, İtalyanca miniatura kelimesinden alınmadır. Orta çağ Avrupası'nda el yazması kitapların bölüm başlarındaki ilk harfler minium denilen maden kırmızısı (sülüğen) ile boyanıp süslenirdi. Bilâhare kitapları süslemek için yapılan resimlere de bu isim verilmiştir”. Tahir (1953: 29)'a göre: “Orta çağda yazma kitapların fasıl başlarındaki tezyinata kullanılan boyanın esası «Minium» olduğu için o tezyinata «Minyatür» adı verilmiştir. Sonradan tezyinata altın ve gümüş karıştırılarak tezhip vücuda getirilmiştir. Birçok kimse minyatürü «Mignon» kelimesi ile karıştırlar ve minyatürün ufak resim yani minyon olduğunu zannederler. Halbuki bu düşünce yanlıştır. Eğer minyatür kelimesi minyon kelimesinden gelmiş olsaydı her ufak yapılmış resme ve fotoğrafa minyatür denmesi gerekirdi. Minyatür hususî bir üslûpta yapılmış olan resimlere denir. Tezhip kelimesi Türkçede yaldızlamak, süslemek kelimesi ile karşılanır; fakat minyatür kelimesinin Türkçe'de, Arapça'da ve Farsça'da karşılığı yoktur. Minyatür; hikâye, şiir ve tarihin canlı tercümandır (Tahir, 1953: 29). Konak (2015: 228)'a göre ise “Orta çağ Avrupası'nda hazırlanan el yazmalarının bölüm başlarında metnin ilk harfinin etrafına kırmızı-turuncu minium ile (sülüğen, sülyen, kırmızı kurşun tozu) yapılan miniatura adlı tezhipten gelmekte ve “sülüğenle boyanmış” anlamını taşımaktadır; ancak zamanla minor (küçük) kelimesinin etkisinde kalarak “küçük (resim)” anlamını da kazanmıştır” (Mahir, 2005: 118). Öte yandan 19. yy. a kadar minyatür kelimesinin karşılığı olarak nakış, tasvir, hurde nakış, meclis, şebih, âsâr, nigâr, suret, suver veya tarrahi kelimeleri kullanılmış olmakla birlikte 19. yy. dan itibaren minyatür kelimesi daha da yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. Osmanlı'da minyatür yapan sanatkarlar nakkaş olarak tanımlanmaktadır. Nakkaş kelimesine eş anlamlı olarak, ressam, musavvir, nakş-bend, şebih nüvis, tarrah, nigari, nigarende, meclis nüvis, siyahkalem gibi kelimeler de kullanılmıştır. Batı literatüründe ise minyatür yapan sanatçılara minyatürcü veya minyatürist denilmektedir (Konak, 2015: 233-234).

Minyatürler el yazma eserlerde metnin içerisine yerleştirilen, metinde yer alan konuyu en ince ayrıntısına kadar anlatmak üzere tasarlanan resimlerdir. Minyatürler kendine özgü tasarım kuralları olan kitap resimleridir. Minyatürlerde kompozisyon kurgusu, konu seçimi, çizgi, renk seçimi, insan tasvirleri ve perspektif anlayışı yapıldığı dönemin sanat anlayışını yansıtan kendine has geleneksel bir yöntemle yapılmaktadır. Minyatürler el yazma eser üretimi olduğu dönemlerde kitap resminin en önemli temsilcisi olmuştur (Atalay, 2012: 8). İslam minyatür örneklerine baktığımızda tıp, edebiyat, din, kahramanlık öyküleri ve tarih konularındaki kitapların nüshalarının minyatürlü örneklerinin yapıldığı görülmektedir. Bu eser türlerinden en fazla minyatürlü nüshası yapılanlar arasında Materia Medica, Makamat, Kelile ve Dimne, Şehnâme, Câmi'ü't-Tevârih, Bustan ve Nizâmî'nin Hamsesi gösterilebilir (Yetkin, 1953: 34).

“İslâmîliğe göre bu dünya bir hayalden başka bir şey değildir; gaye öbür dünyaya hazırlanmaktır. Dinin şartlarını yerine getiren, getirdiği için de huzura kavuşan nakkaşın hedefi dünya ötelerinden derlenmiş hissini veren parlak, güler yüzlü renklerle özlediği ebedî dünyanın doyum olmaz tadını sezdirmektir. Bunun içindir ki nakkaş, ölümlü dünyayı hatırlatan gölge, derinlik, hacim gibi görünüş unsurları ile ağızımızın tadını hiçbir zaman kaçırmak

istememiştir. Derinliği hayal olduğu, gölgeyi renge karartı verdiği, hacmi cismaniliğe yaklaştırdığı için fırçasının kıllarından uzak tutmuştur. Gece vakti geçen bir olayın gündüz ışığında gibi geçmesi, geceye birkaç yıldızla işaret edilmesi, rengi karalatmamak; eşyanın görünürdeki renkleri ile gösterilmemesi, insanı bu yalancı dünyadan uzaklaştırmak içindir. Atların maviye veya portakal sarısına, dağların pembeye veya mora bürünmesi bundandır” (Yetkin, 1953: 34).

Minyatür sanatının kökeni antik çağlara kadar dayanmaktadır. Türklerde minyatür sanatı 8. ve 9. yüzyıl Budist ve Manihaist duvar resimlerinin yapıldığı Uygurlar dönemine kadar uzanmaktadır (Aslanapa 1972: 14-15’ten aktaran Tonguç, 2019:202). Günümüze ulaşan en eski kitap resmi niteliğindeki Türk minyatür örneği Uygurlar döneminden günümüze ulaşan Manihaist katipleri anlatan yazma eser sayfasındaki minyatürdür (Görsel1).

Görsel 1: Uygur Manihaist Katipler

Türklerin tarih boyunca ilerledikleri coğrafya ile etkileşim halinde, siyasi siyasi güçlerine de paralel olarak saray desteğiyle gelişen Türk minyatür sanatı Selçuklular ve İran sanatından oldukça etkilenmiştir. Bu etkileşim Titley (1983) ve İnal (1999)’in dile getirdiği gibi Türk sanatçıların doğu sentezi ile Osmanlı minyatür sanatının zaman içerisinde kendine özgü bir tarz meydana getirmesinde büyük etken olmuştur. Renda (1992) ve Osmanlı devletinde yapılan minyatürlerin gerek konu zenginliği gerekse resimsel anlatım tarzı ile gelişerek 16. yy. da doruk noktasını ulaştığını belirtmiştir (Tonguç, 2019:202).

Minyatürler sadece İslam’a özgü üretimler değildir, Hristiyan sanatında da İslam sanatındaki dönemlere paralel olarak üslup gelişmesi görülmektedir. Eski ve Yeni ahitten Hz. Nuh, Babil Kulesi, Hz. Lut gibi sahneler (Görsel 2) başta olmak üzere Âdem ve Havva’nın yaratılışından, Hz. İbrahim’in Oğlunu Kurban Etmesi’ne kadar pek çok ortak konuda yapılmış minyatür örnekleri günümüze ulaşmıştır (Görsel 3).

Görsel 2: Eski Ahit'ten resimler, 1250. fol. 3r., New York The Morgan Library&Museum m.638. CA. Paris.

Görsel 3: İran Minyatür Örneği: İbrahim'in Fedakarlığı, Timurid, İskender Sultan Antolojisi, Şiraz, 1410-11, MS L.A. 161, cilt 2, fol. 326v, Gulbenkian Museum, Lisbon.

Kendine has bir tarzı olan Minyatür sanatı tekniği modern resimden farklıdır. Minyatür yapımında kullanılan temel malzemeler: su bazlı toprak boyalar olan guaj veya sulu boya, çok ince kıllı 000, 00, 0 numara fırçalar, yumurta veya nişasta aharlı kağıtlar, kurşun kalem ve eskiz kağıdıdır. Yumurta aharlı kağıtlar, yumurta akıyla bir miktar şapın bir cam kase içerisinde sıvılaşıncaya kadar karıştırılıp kağıda sürülmesi ve kuruduktan sonra cam veya mermer ile mühürlenmesiyle elde edilmektedir. Mühürlenmiş kağıda yapılan minyatürler daha parlak görünürken hata yapıldığında su ile silinmesi de daha kolay olmaktadır. Nişasta aharlı kağıtlar içinse şekersiz nişasta ve su pişirilerek elde edilen boza kıvamındaki karışımın kağıda sürülmesi, sonra kurumaya bırakılması ve mühürlenmesiyle yapılmaktadır. Bu şekilde hazırlanan kağıtların üzerine desen direkt olarak çizilmez, onun yerine desen öncelikle eskiz kağıdına çizilerek kurşun kalemlili tarafı aharlı kağıda ters çevrilerek tırnak vasıtasıyla kazınmak suretiyle kurşun izi aharlı yüzeye aktarılır. Daha sonra kurşun kalem ile aharlı yüzeye geçmiş olan nispeten silik desen ince uçlu kalemle tekrar çizilir. Aharlı kağıt yüzeyindeki koyu kurşun kalem izi çamur silgi ile temizlenir ve böylece oldukça net bir desen elde edilir. Minyatürün boyama işleminde ise öncelikle minyatür ve tezhibin olmazsa olmazı olan sürme altın sürülür. Sürme altın jelatinli su ile sulandırılarak aharlı kağıda sürülür, mührle ile parlatılır ve koyu renk ile tahrirleri çekilir. Daha sonra resim alanındaki diğer tasarım elemanları beyaz renkten başlamak üzere açık tondan koyuya doğru kat kat renkler sürülerek boyanır. Minyatürde figürlerin yüzü, saç, sakalı, kuyruğu, kıyafetlerindeki tüyler, kürkleri vs. zemin renginin üzerine ince kıl fırça ile istenilen rengin ince ince taranmasıyla yavaş yavaş renklendirilir. Minyatürde çok geniş bir renk paleti kullanılır, bazen gökyüzü altın rengi olurken, bazen eflatun, mavi sarı veya kırmızı rengine boyanmış atlar; mavi, mor, eflatun renkte doğa elemanları görülür. Minyatürde perspektif tercih edilmez, uzak yakın algısı figürlerin yakın veya

uzakta tasarlanması, açık veya koyu renge boyanması gibi nüanslarla ortaya konulmaya çalışılır. Resim alanında en önemli karakter, başka deyişle başrol veya ana karakter sahnedeki değer figürlerden daha büyük olarak tasarlanır ve kompozisyonun merkezine yerleştirilir. Öyle ki padişah, kral, peygamber veya melek olan bu ana karakterler bazen etraftaki binalar veya ağaçlardan bile daha büyük resmedilebilir. Metinde geçen konu tüm ayrıntılarıyla resme yansıtılmak istenir. Nakkaşın en temel gayesi kitap sayfalarındaki küçük alanlara metinde geçen tüm konuyu sığdırmaktır. Bu amaçla nakkaş aynı sahnede mekanın hem dışını hem içini gösterirken, kilometrelerce uzaktaki bir olayı da aynı sahnede anlatabilir. İslam minyatürlerinde üç boyutlu resimlerden her zaman uzak durulmuştur.

Minyatür sanatında tasvir yasağı bazı hadislerin “canlıların resmini yapanların kıyamet günü geldiğinde cezalandırılacağı” şeklinde yorumlanmasıyla ortaya çıkmıştır. Nakkaşlar insan veya hayvan gibi yaratılmış varlıkların tıpa tıp benzerlerini tasvir ederlerse bir nevi Allah’ı taklit etmiş olacaklarını düşünerek canlı tasvirinden uzaklaşmış, daha şematik veya temsili figürler resmetmişlerdir. 9. yy. dan itibaren İslamiyet’in yaygınlaşmasıyla duvar resimleri ve mozaikler gibi daha geniş alanlardaki tasvirler den uzaklaşarak kitap resimleri yaygınlaşmıştır. Kitap resimleri olan minyatürlerde yer alan resimler mümkün olduğunca soyutlaştırılarak yapılmıştır. Öyle ki nakkaşlar resim kalıpları oluşturarak benzer konularda aynı kalıpları kullanmış, şematik resimler yapma yoluna gitmişlerdir. İslam minyatürleri de perspektiften arınmış anatomik oranlar, ışık ve gölge kurallarından sakınarak oluşturulmuş resimlerin klasik kimliğe kavuşması ise ancak 14. yy. sonlarında Azerbaycan ve İran’ın Fars bölgesinde gerçekleşmiştir (Mahir 2012: 17). Minyatür sanatının klasik dönemi 16. yy. kabul edilmektedir. Aynı zamanda bir saray sanatı olan minyatürler, el yazma eser üretimi devam ettiği sürece saray erkanının veya şehrin ileri gelenlerinin siparişleri üzerine saray Nakkaşhanelerinde Nakkaşbaşı, hattat, cetvelkeş, nakkaş, müzehhep, ciltçi gibi pek çok sanatkârın kolektif çalışmasının ürünü olarak yapılan sanat üretimleri olmuştur. Kökeni 9.yy. Uygurlara kadar dayanan minyatür sanatı eserleri 18.yy. da matbaanın icadıyla yazma eser üretiminin ortadan kalkmasıyla önemini ve saray desteğini yitirerek duvara asılmak üzere yapılmış kişisel sanat eseri üretimleri olarak yeni bir boyut kazanmıştır, günümüzde de minyatür sanatı üretimleri bu doğrultuda devam etmektedir.

2. Nizâmî-yi Gencevî

Nizâmî-yi Gencevî’nin tam adı “İlyas Yusuf Nizâmî Gencevî”dir. Selçuklu Döneminde yaşamış İran Edebiyatı mesnevi şairlerinin en bilinenidir (Akalin, 1998:68). “Nizami-yi Gencevi” Fars edebiyatında hamse edebi türünün kurucusu olarak kabul edilir (Kantar, 2007: 183). Aynı zamanda Fars edebiyatının en büyük romantik epik şairi olan Nizami’nin, günümüzde Azerbaycan sınırları içerisinde kalan yaşadığı dönemde Selçuklu imparatorluğu sınırlarında olan Gence şehrinde 1141 yılında doğduğu ve 1209/1211 yıllarında öldüğü kabul edilmektedir (Sever Demir, 2021: 72). Nizâmî-yi Gencevî, hem edebiyat, felsefe, coğrafya gibi sosyal bilimler hem de astronomi, tıp ve matematik gibi fen bilimleri alanında tahsil görmüş önemli bir şairdir. Nizami aynı zamanda Süryanice, İbranice, Pehlevi, Gürcüce ve Ermenice dillerini de bilmektedir (Kantar, 2007: 183, Kaska, 2020:877).

Nizâmî-yi Gencevi’nin (D.1141) dünyaca ünlü ve aynı zamanda tek eseri olan “Hamse”, şairin Farsça dilinde yazdığı beş adet mesnevisini bir araya getirmesiyle oluşturmuş olduğu bir eserdir (Sever Demir, 2020: 71). Eser önceleri “Panj ganj (Beş hazine)” olarak adlandırılmış iken daha sonraları Arapça Beşli anlamına gelen “Khamsa (Hamse)” adını almıştır (Hasanova, 2016: 9138). 1175-76 yıllarından başlayarak yaklaşık kırk yılda tamamlanan Hamse; tasavvuf, romantik, kahramanlık ve dini olarak farklı konularda mesneviler içermektedir. Bu mesneviler 2.400 beyit “Mahzen-ül Esrâr (Gizemlerin Hazinesi)”, 6.500 beyit “Hüsrev ve Şirin”, 4.600 beyit “Leyla ve Mecnûn”, 5.130 beyit “Heft Peyker (Yedi Güzellere)” ve 10.500 beyit “İskendername (Büyük İskender’in Kitabı)” den oluşmaktadır (Kantar, 2007: 184). Eser ilk kez Selçuklular döneminde yazılmış olmakla birlikte en fazla ilgiyi Safeviler döneminde görmüştür (Kaska, 2020: 877). İslâm coğrafyasında en fazla ilgiyi gören edebi eserler arasında başı çeken Hamse, yüzyıllar boyunca saray mensupları ve dönemlerin ileri gelenlerinin talepleri doğrultusunda Arapça, Farsça, Türkçe ve Urduca gibi (Durmuş, 2003:159) dillerde defalarca telif edilmiştir. Eserin günümüze ulaşabilen manzum ve/veya

minyatürlü nüshaları, Azerbaycan ve İran başta olmak üzere, ülkemizde ve dünyanın çeşitli müze ve koleksiyonlarında muhafaza edilmekle birlikte araştırmacıların ilgisine de sunulmaktadır (Sever Demir, 2021: 73).

3. İskendername

İskendernameler, dünya tarihi kronolojisiyle birlikte İskender-i Zülkarneyn'in savaşları ve efsanevi hayatını yazarların kattığı zengin içeriklerle birlikte anlatan oldukça dikkat çekici kahramanlık eserleridir. Bu türde yazılmış ilk eser Nizami'nin mesnevi şeklinde yazdığı İskendername'sidir. Nizami'nin İskendername'sini yazarken kendisinden yaklaşık 190 yıl önce yaşamış olan Firdevsi (öl. 1020?)'nin Şehname'sinde İskender'in İran hükümdarlarından biri olarak tanımlandığı bir bölüm olarak yer verdiği İskendername'den esinlendiği bilinmektedir (Avcı, 2012: 29).

Bu çalışmanın odak noktasını teşkil eden İskendernâme'yi, alimler arasında farklı görüşler olmakla birlikte Nizami'nin 1197 yılından itibaren kaleme aldığı düşünülmektedir. Eser, Şerefnâme ve İkbâlnâme olmak üzere konu bütünlüğü olarak birbirini takip eden iki mesneviden oluşmaktadır (Akalin, 1998: 86). Kanar'a göre 1201 yılında yazılan "Şerefname"de yer alan 10.000 beyitte İskender'in kim olduğu, karanlıklar ülkesine gitme yolculuğu, Ab-ı Hayat-ı araması, Ab-ı Hayat'tan mahrum kalarak Makedonya'ya geri dönmesi, bu süreçte yaptığı zorlu fetihler anlatılmaktadır. Daha sonra kaleme alınan 3.700 beyit civarındaki "İkbâlname" bölümünde ise derin felsefi konulara yer verilmiş İskender bir filozof ve bir peygamber olarak takdim edilmiştir. Bu bölüm özellikle yazarın engin kültürü ve bilgisinin yüksek anlatım gücüyle harmanlanmasıyla ön plana çıkmaktadır (2007: 184).

İskendername'nin Akalin (1998) tarafından nakledilen konusu özetle şu şekildedir:

"İskendername'nin ilk bölümü olan Şerefnâme'nin, başında mehtaplı bir geceden bahseden şâir, o gecede başını dizlerinin arasına koymuş ve uykuya dalmış olduğunu anlatır. Uykuda meyvedar hurma ağaçlarıyla dolu bir bağ görmüştür. O taze meyvelerden koparıp oradan geçenlere vermektedir. Ansızın uykudan uyanır. O an ezan vakti gelmiştir, bir mum yakar ve kendi kendine, işsiz oturma'nın yakışık almadığını, yeni bir kitap yazmak gerektiğini düşünür. Sonra İskendernâme 'yi yazmaya, başlar. Nizâmî'nin bu mesnevisi esasta Firdevsi'nin Şehnâme'de işlediği İskender kıssasına bir naziredir. Firdevsî, olayları kahramanlık serüvenleri şeklinde işlerken, Nizâmî hakikati arayan, yüksek idealler ve düşünceler peşinde koşan doyumsuz bir ruhun gerçeklerini dile getirir. Bunu yaparken bilgi dolu bir şiir dili ve estetiği ortaya koyar. Eserini İslâmî bir endişesiyle düzenler, ayet ve hadislerle sembolik bir hikmet kanaviçesi işler. Nitekim eserde «ab-ı hayat» mazmûnu «ilim»den, «Aristo» da «akıl»dan başka bir şey değildir. Nizâmî, bu eserde Büyük İskender'e «cihangir», «âlim» ve «peygamber» gözüyle bakar. Bu bakış açısına göre, eser üç bölüme ayrılmış gibi gözükür. Şerefnâme bölümünde ülkeler fatihi bir hükümdarı okuyucunun karşısına çıkaran şâir, Hirednâme bölümünde derin bir bilgiye sahip olan büyük bir âlimi, İkbâlnâme bölümünde ise, Hızır'la arkadaşlık eden bir peygamberi takdim eder. İskendernâme, tarih ve efsane açısından bir ibret hikâyesidir. Nizâmî, İskender'i hürmetle anar. Ona göre, Kur'ân-ı Kerîm'de bahsi geçen Zülkarneyn, Müslümanların nazarında bizzat İskender'in kendisidir. Ye'cüc-Me'cüc seddini yapan ve ab-ı hayatı bulma arzusuyla «Karanlıklar Diyârı»na giden de odur. Buna bağlı olarak Nizâmî, İskender'e, ateşperestlerin Avesta kitabını kıymetsiz saydırıp onu Kâbe'yi ziyarete dahi götürür. Şerefnâme ve İkbâlnâme, İran şiirine taze bir soluk kazandırır... İkbâlnâme'de şâirin, filozoflara ilmî münakaşalar yaptırması, kendisinin ne ölçüde hikmet ve felsefeye vakıf olduğunu ortaya koyar." (Akalin, 1998: 86).

"Nizâmî'nin İskendername adlı eserine İran edebiyatında Emîr Hüsrev-i Dihlevî (ö. 1325)'den, Türk edebiyatında şâir Ahmedî-yi Kirmanî (ö. 1412) ve Ali Şir Nevâî (ö.1500)'den, Figânî (ö.1532)'ye kadar çok sayıda şair nazire yazmıştır. Eserin 1852'de Calcutta'da, 1865'te Lucknow'da, 1875'te Bombay'da, 1878'de Cawnpore'da şark taş basmaları yapılmıştır. Şerefnâme'nin ilk tenkitli neşrini, 1316 yılında Vahîd Destgirdî gerçekleştirmiş iken 1947 yılında

E. A. Alizâde, F. Babayef tarafından iki ayrı neşri ve 1965 yılında Hüseyin Pejmân Bahtiyârı tarafından bir edisyon kritiği yapılmıştır. İkbâlnâme'nin ilk tenkîdli neşri ise 1852 yılında Calcutta'da A. Sprenger, Muhammed Şusterî ve Ahmed Alî tarafından yapılmıştır. Eserin iki ayrı neşri 1938 yılında Vahîd Destgirdî, 1947 yılında F. Babaev tarafından yapılmıştır. İskendernâme, 1881'de İngilizce'ye, 1941' Rusça'ya 1966 yılında Azerî Türkçesine çevrilmiştir.” (Akalin, 1998: 87).

Osmanlı topraklarında İskendername ilk defa 1390 yılında Ahmedî (Tâcüddin İbrâhim bin Hızır)'nin (D.1334-35) (Ayçiçeği, 2013: 133) (Sever, 2020: 157) tarafından yazılmıştır. İskendername'nin minyatürlü el yazma nüshası ise ilk defa 1416 yılında II. Murad'ın şehzadeligi sırasında Amasya nakkaşhanesinde hazırlanmıştır. Bu mesnevi Osmanlıda üretilmiş Büyük İskender'in yaşam öyküsünü anlatan ilk minyatürlü İskendername örneğidir (Bağcı ve ark. 2006: 21). Bu eser 15. yy. başında Osmanlı devletindeki alimlerin eserlerinde Arapça ve Farsça dilini tercih ederken Ahmedî'nin Türkçeyi tercih etmesiyle Türkçe dilinde yazılan ilk örnek olarak ayrı bir önem arz etmektedir. Günümüze ulaşan eser bugün Paris Bibliothèque Nationale De France Library'de “suppl. turc 309” envanter numarasıyla muhafaza edilmektedir (And, 2002: 34).

4. İskender

İslam alimleri, tarihte iki İskender yaşamış olduğuna dair görüşler bildirmişlerdir. Bu görüşlere göre alim İbn Kesir, İlk İskender'in, Hızır ile Ka'be'yi ilk kez inşa edildiği sırada tavaf ettiğini ve İbrahim el-Halil'e iman ettiğini belirtmektedir. İkinci İskender'in ise Makedonyalı Büyük İskender olduğunu, bu İskender'in İsa'dan yaklaşık 300 yıl önce yaşadığını belirtmiştir. Kur'an-ı Kerim'de zikredilen İskender'in İbrahim el-Halil döneminde yaşayan, İbrahim el-Halil ve Hızır ile Ka'be'yi tavaf etmiş olan İskender olduğunu öne sürmektedir (Kocabaş 2011: 596-597'den aktaran Ayçiçeği, 2013: 149).

İskendername'deki İskender'in kim olduğu ile ilgili alimler arasında çok sayıda fikir ayrılıkları vardır. Nizâmî-yi Gencevî'deki İskender ise Kur'an ı Kerim Kehf suresinde Zülkarneyn olarak da anılan Büyük İskender'dir. Asıl adı Alexandros olan İskender'in babası Makedonyalı II. Filip, annesi ise Prenses Olympias'tır (Kaya, 2000: 555). Makedonya kralı olan Büyük İskender MÖ 20/21 Temmuz 356'da Makedonya'da doğmuş, MÖ 10/11 Haziran 323'te ise Hindistan'da ölmüştür. İskender MÖ. 334 yılında tahta çıkmış, tahtta olduğu 12 yıl süresince Yunanistan'dan kuzey batı Hindistan'a kadar tüm coğrafyayı ele geçirmiş sadece on iki yılda tarihteki en büyük imparatorluklardan birisini kurarak, tarihteki en başarılı komutanlardan biri unvanını almıştır (Görsel 4). (Heckel, Waldemar; Tritle, Lawrence A, eds.: 2009).

Görsel 4: Büyük İskender

Avcı (2013: 309)'ya göre: “Evliya Çelebi'nin Seyahatnâme'de, yeryüzünü baştan başa hükmü altına alan dört hükümdardan söz edilir. Bunlar Hz. Süleyman, İskender, Yanko bin Madyan ve Buhtunnasr'dır. Bu dört hükümdardan biri olan İskender, Evliya'nın eserinde İskender, Zülkarneyn, İskender-i Zülkarneyn, İskender-i Kübrâ, İskender-i Rûmî, İskender-i Yunan, Aleksandıra, Feyleko Aleksander, Filkos oğlu İskender gibi adlarla anılır ve hakkında çeşitli bilgiler verilir; hikâyeler, efsaneler ve rivayetler nakledilir. Temelde, tarihte yaşadığı bilinen Makedonyalı Büyük İskender'le Kur'an'da kendisinden söz edilen Zülkarneyn'i konu alan bu kısımlar, bazı tutarsızlıklar ve karışıklıklar olsa da

İskendernâme türü eserler gibi dil, edebiyat, folklor, tarih, coğrafya başta olmak üzere sosyal bilimlerin hemen her alanı için oldukça zengin ve bir o kadar da ilgi çekici malzeme içerir.” Öte yandan Evliya Çelebi Seyahatnamede İskender'in kimliğine dair verilen bilgilerin çoğunluğu birbiriyle örtüşmez. Eserde İskender'le ilgili anlatılanların, bazı tutarsızlıklar ve karışıklıklarla birlikte, tarihte yaşadığı bilinen Makedonyalı Büyük İskender'le Kur'an'da adı geçen Zülkarneyn hakkında var olan bilgilerin toplamından ibaret olduğu görülür (Avcı 2013:431).

“Tefsir ve tarih kaynaklarında Zülkarneyn'in asıl ismi, nesebi ne zaman ve ne kadar yaşadığı gibi konularda çok farklı bilgiler verilmiştir. Meselâ ömrüyle ilgili olarak iki veya üç bin yıl gibi abartılı rakamların yanında sadece otuz küsur sene yaşadığı da zikredilmiştir (İbn Asâkir, XVII, 361; İbn Kesîr, el-Bidâye, II, 550). Ayrıca bazı rivayetlerde Zülkarneyn insan üstü özelliklere sahip, emrine bulutların verildiği, bir melek tarafından göğe yükseltilmiş, hatta atını Süreyyâ yıldızına bağlayan mitolojik bir kişilik olarak takdim edilmiş, ancak bu tür tasvirler İbn Kesîr gibi bazı müfessirler tarafından eleştirilmiştir (Tefsîr, III, 101). Onun hangi çağda yaşadığı konusunda Hz. İsâ ile Hz. Muhammed arasındaki fetret döneminde yaşadığı, Hz. İbrâhim'le çağdaş olduğu ve onun irşadıyla İslâm'a girip Kâbe'yi tavaf ettiği, Hz. Mûsâ ve Hızır'la aynı çağda yaşadığı, Hızır'ın teyzesinin oğlu olduğu, âb-ı hayâtı aramak üzere karanlıklar ülkesine yolculuk yaptığı ve bu yolculukta Hızır'ın da rehber olarak hazır bulunduğu tarzında ilginç görüşler ileri sürülmüştür” (Öztürk, 2013:565).

Öztürk 2013:564'e göre Kur'an'da yer alan Zülkarneyn kıssasıyla ilgili ifadeler oldukça veciz ve müphem olarak tanımlanmakla birlikte pek çok alim ise Aşağıda yer verilen Kur'an- Kerimdeki Kehf Suresinde adı geçen Zulkarneyn'in İskender'in bir sıfatı olduğunu düşünmektedir. Surede Hızır'a ise dolaylı olarak yer verilmektedir. Aşağıda orijinal metnine yer verilen Kur-ân-ı Kerim Kehf suresinde bir kez İskender, dört kez ise Zulkarneyn kelimeleri geçmektedir. (Durak, 2014: 613).

“83. (Ey Muhammed!) Bir de sana Zülkarneyn hakkında soru soruyorlar. De ki: "Size ondan bir anı okuyacağım."

84. Biz onu yeryüzünde kudret sahibi kıldık ve kendisine her konuda (amacına ulaşabileceği) bir yol verdik.

85. O da (Batı'ya gitmek istedi ve) bir yol tuttu.

86. Güneşin battığı yere varınca, onu siyah balçıklı bir su gözesinde batar (gibi) buldu. Orada (kâfir) bir kavim gördü. "Ey Zülkarneyn! Ya (onları) cezalandırırsın ya da haklarında iyilik yolunu tutarsın" dedik.

87. Zülkarneyn, "Her kim zulmederse, biz onu cezalandıracağız. Sonra o Rabbine döndürülür. O da kendisini görülmedik bir azaba uğratar" dedi.

88. "Her kim de iman eder ve salih amel işlerse, ona mükâfat olarak daha güzeli var. (Üstelik) ona emrimizden kolay olanı söyleyeceğiz."

89. Sonra yine (doğruya doğru) bir yol tuttu.

90. Güneşin doğduğu yere ulaşınca, onu kendileriyle güneş arasına örtü koymadığımız bir halk üzerine doğar buldu.

91. İşte böyle. Şüphesiz biz onun yanındakileri ilmimizle kuşatmışızdır.

92. Sonra yine bir yol tuttu..." (<https://kuran-ikerim.org/meal/diyanet/kehf-suresi>)

Aydın (2019: 349)'a göre İskender'in Ab-ı Hayat'ı karanlıklar ülkesinde araması sembolik bir anlam içermektedir. Aydın, İskender'in hakikati bulmak için zorluklarla dolu bir yolculuğa çıktığını, sonsuzluğa ulaşmanın esasen bu yolculuk süreci olduğunu, bu arayışın insanı yaşarken de mutlu edebileceğini, mutluluğun insanı ebedi yaşama ulaştıracağını vurgulamaktadır (Aydın, 2019: 349).

5. Hızır ve İlyas

Hızır kelimesi Arapça kaynaklarda hadır (hadr, hıdr) şeklinde yer almaktadır. Kelime Türkçe'ye Hızır ve Hıdır olarak geçmiştir. Hızır kelimesi Hadır "yeşil, yeşilliği çok olan yer" anlamında ahdar kelimesi ile eş anlamlıdır. Hızır ile ilgili diğer bir bilgiye göre, Hz. Mûsâ döneminde yaşayan, kendisine ilâhî bilgi ve hikmet öğretilen kişi Hızır'dır. *Öyle ki bazı alimlerin "Hızır'a bu ismin kuru yerde oturduğunda altından otların yeşerip dalgalanması (Buhar! "Enbiya.", 29), cennet pınarından su içtiği için bastığı her yerin yeşile bürünmesi (Makdisl. III, 78) sebebiyle verildiği kaydedilmektedir."* (Çelebi, 1998: 411).

Bazı alimlerine göre ise Hızır kelimesinin kökeni Arapça'ya değil Gılgamış destanında yer alan "Gılgamış'ın atası Hasistra veya Hasisatra'nın Arapçalaşmış şekline" dayanmaktadır. *Friedlaender'e göre ise Hızır ismi İskender efsanesine benzeyen Glaukos (yeşil) masalı ile alakalı olup bu efsane Arapça'ya uyarlanırken "hadır" şeklinde tercüme edilmiştir."* (Çelebi, 1998: 411).

İslam halk kültüründe ise Hızır ve İlyas'ın birlikte hareket ettiği, insanları koruduğu, dileklerini yerine getirdiğine inanılmaktadır. Bununla bağlantılı olarak ortaya çıkan Hıdrellez inanışında Müslümanları karalarda İlyâs, denizlerde ise Hızır korumaktadır (Harman, 2000:161).

Kur'an-ı Kerim'de Hızır'dan bahseden ayetler, Kehf suresinin (60- 82) ayetleridir. Bu ayetlerde de sadece "Kullarımızdan bir kul buldu" denilmektedir. Kur'an-ı Kerim'de Hızırın adı açık olarak hiçbir yerde geçmezken, bütün müfessirler bu kulu hızır olarak adlandırmışlardır. Bunun sebebi bu ayetin tefsiri mahiyetinde olan Hadislerdir. Yani, Kur'an-ı Kerim'de bu zatın Hızır olduğu belirtilmezken, Hadis külliyatında bu zatın Hızır olduğu açıkça belirtilmiştir (Aydın, 1986: 52).

"Kur'an-ı Kerim'de adı geçen peygamberlerden biri de İlyas'tır. İbrânîce Eliyah veya Eliyahu', İlyâ, M.Ö. IX. yy.da İsrâil kralları Ahab (874-853) ve oğlu Ahazya (853-852) döneminde İsrâil Krallığı'nda görev yaptığı düşünülmektedir" (Harman, 2000:160).

6. Londra İngiliz Kütüphanesi (British Library) MS 6613 Envanter Numaralı Yazma Eser

Eser künyesi: Makhzan al-Asrâr, Nizâmî ve diğer 5 metin

Görsel 5: MS 6613 Envanter Numaralı Yazma Eser Kabı ve Serlevha Sayfası

Boyutlar [yaprak]: 27,305 cm x15,24 cm

Minyatür: Türkmen sanatçı Tâlib Lâlâ imzalı ff.3v, 100r ve 252r hariç 41 minyatür

Unvan: 5 'Unvan

Kenarlık: Altın kurallı kenarlık

Hat: Nasta'lik,

Hatat: İbn İbrāhīm Muhammed Mu'akhhir al-Mu'allim al-Kātib al-Shīrāzī

Dil: Farsça

Tarih: Rabi' II 1076 = Ekim ve Kasım 1665

Link: http://www.bl.uk/manuscripts/FullDisplay.aspx?ref=Add_MS_6613

MS 6613 Envanter Numaralı Yazma Eser İçindekiler (Görsel 6):

Mahzen al-Asrār (Sayfalar: 1v-27v)

Minyatürler: Varak 3v: Cebra'il'in rehberliğinde ve göğe yükselen meleklerin eşlik ettiği Burāq'taki Peygamber. Takımyıldızlar, Zodyak işaretleri ve yedi gök tasvir edilmiştir. Varak 12v: Anūshīrvān ve baykuşlar. Varak 14v: Sultān Sanjar ve yaşlı kadın. Varak 16v: Avcı, köpek ve tilki hikayesi. Varak 19v: İsa ve ölü köpek. Varak 25v: Jamshīd'in sırlarını yaşlı bir kadına açıklayan genç. Varak 29v: Hārūn al-Rashīd ve berber.

Hüsrev ve Şirīn (Sayfalar: 27v-90r)

Minyatürler: Varak 34r: Hüsrev adına Hurmuz'da yalvaran yaşlılar. Varak 36v: Shāpūr, Shirīn'in bakması için ağaçtan Hüsrev'in portresini indiren bir çocuğu izliyor. Varak 40r: Khusraw ve Shirīn birlikte yatakta. Varak 42r: Hüsrev, Shirīn'in yıkanmasını izliyor. Varak 46v: Hüsrev ve Shirīn av sahasında buluşuyor. Varak 48v: Hüsrev, Shirīn'in çadırının dışında aslanı öldürüyor. Varak 53r: Hüsrev ve Behrām Chubīn arasındaki savaş. Varak 57r: Bārbad ve Nīgīsa, Khusraw ve Shirīn'i eğlendiriyor. Varak 64v: Shirīn, Bisitun Dağı'nda Farhād'ı ziyaret ediyor.

Leyla ve Mecnun (Sayfalar: 90v-138r)

Minyatürler: Varak 92v: Göklere yükselen Burak'taki Peygamber'den önce, bulut üzerindeki bir aslana çiçek uzatan Cebra'il. Yedi başlı boru üfleyen bir melek (İsrāfīl?) Varak 100r: Leyla ve Mecnun okulda. Folyo 103v: Mecnun'un babası tarafından Kabe'ye götürülmesi. Varak 107r: İbn Salam palmiye bahçesinde arkadaşlarıyla Leyla'yı izliyor. Varak 109v: Kabilelerin savaşı. Varak 115r: Leyla, İbn Salam'ı reddediyor. Varak 131v: Leyla ve Mecnun bayılıyor.

Haft Peyker (Sayfalar: 138v-196r)

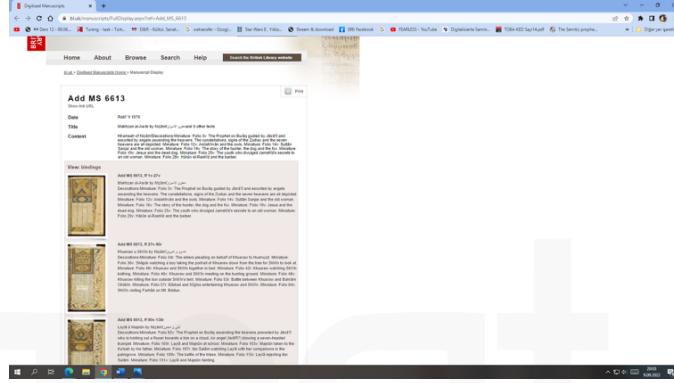
Minyatürler: Varak 148r: Bahrām Gūr ejderhayı öldürüyor. Varak 155r: öküzü omuzlarında taşıyan Fitne, Behrām Gūr'a doğru basamakları tırmanıyor. Varak 159v: Bahrām Gūr, Kara Köşkte Hint Prensesi ile birlikte. Varak 165v: Sarı Köşkte Mağribi Prensesi ile Bahrām Gūr. Varak 168v: Yeşil Köşkte Tatar Prensesi ile Bahrām Gūr. Varak 171v: Bahrām Gūr, Kızıl Köşkte Rus Prensesi ile birlikte. Varak 175v: Bahrām Gūr, Mavi Köşkte Harezmi Prensesi ile birlikte. Varak 180v: Sandal Ağacı Köşkünde Çin Prensesi ile Bahrām Gūr. Varak 184v: Beyaz Köşkte Yunan Prensesi ile Bahrām Gūr. Varak 189v: Bahrām Gūr ve köpeğini asan çoban.

İskendername (Sayfalar: 196v-264r)

Minyatür: Varak 208r: İskender, Zengilere (Habaşiler) karşı kazandığı zaferi kutluyor. Minyatür: Varak 219v: İskender, ölmekte olan Dārā'yı teselli ediyor. Minyatür: Varak 232r: İskender Nūshābah tarafından ağırlandı. Minyatür: Varak 244r: Çin'in Kağan'ı İskender'in huzuruna getirildi. Minyatür: Varak 246r: İskender, Çin Kağan tarafından ağırlandı. Minyatür: Varak 252r: İskender'in Ruslarla savaşı. Minyatür: Folyo 261v: İskender ve Hızır ve İlyas'ın kurutulmuş balıkları Hayat Suyuna koymasını gözlemleyen bir melek.

Khiradnāmah (Sayfalar: 264v-300r)

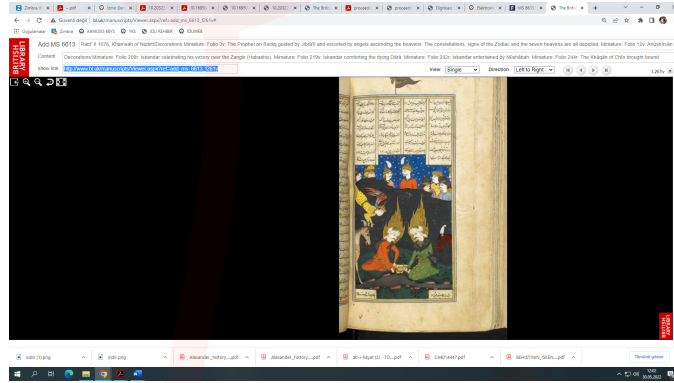
Minyatürler: Varak 274r: Hurmus, onu tartışmada yenmek için bir araya gelen bilgeleri hipnotize ediyor. (MS.'nin hamisi Ebu'l-Hasan Mîrzâ'yı methederek minyatürün Hâlib tarafından Hicri 1077'de tamamlandığını [=1666-1667] belirten yazıt).

Görsel 6: MS 6613 Envanter Numaralı Yazma Eser İçindekiler, Açık Erişim

7. Varak 261v, İskender, Hızır ve İlyas'ın Kurutulmuş Balıkları Hayat Suyuna Koymasını Gözlemleyen Bir Melek, Minyatür Analizi

Yazmanın 261v sayfasında yer alan minyatürün konusu yukarıda anlatılan İskendernameler ile aynı konuyu içermektedir, Esere Birtish Library açık erişim sayfasından ulaşılabilir (Görsel 7). İskender ile birlikte karanlıklar ülkesi olan Kuzey Kutbuna giderek Ab-ı Hayat'ı arayan Hızır ve İskender iki kola ayrılır, kim bulursa hemen İskender'e haber verecektir. Hızır ve İlyas bir su kenarına otururlar yanlarında getirdikleri tuzlu balık veya kurutulmuş balıkları yemek için çıkarırlar, balıklar suya değer değmez canlanır. Hızır aradıkları Ab-ı Hayat'ı bulduklarını hemen anlar, kendisi sudan içer, yıkanır ve atına içirir. İskender'e haber vermek üzere yola koyulur ancak İskender ile geri geldiklerinde suyun ortadan kaybolduğunu görürler. Böylece Hızır ve İlyas ölümsüz olurken, İskender ölümsüzlük suyundan mahrum kalır.

Görsel 7 : Varak 261v Birtish Library Açık Erişim Sayfası

Çelebi'nin naklettiği İskender Efsanesi. “Miladi 300 yıllarında yazıya geçirilen bu efsaneye göre İskender insana ebedi hayat bahşeden bir çeşme olduğunu öğrenir, bunu bulmak için ordusuyla yola çıkar. Yolda çeşitli olaylar sebebiyle askerlerinden ayrılmak zorunda kalır. Yanında sadece aşçısı Andreas vardır. Aşçı yemek hazırlamak için bir çeşmeye gider ve ora-da azıkları olan tuzlu balığı yıkamak ister. Fakat balık suya değer değmez canlanır ve suyun içine atlayıp kaybolur. Bu suyun aradıkları hayat çeşmesi olduğunu anlayan aşçı ondan içer. Aşçının durumu anlatması üzerine İskender çeşmeyi arar. Bulamayınca da öfkelenerek Andreas'ı denize atar. Aşçı bir deniz cini olur ve ebedi hayata kavuşur. Israel Friedlaender bu hikayedeki aşçı Andreas'ı Hızır'a benzetir. İskender efsanesinin İslami kaynaklardaki metinlerinde İskender-i Zülkarneyn'in yanında bulunan kişi Hızır'dır” (Çelebi,1998: 408).

Aydın 2(019:345)'e göre Nizami İskendername'sinde hikaye şu şekildedir: “İskender'in karanlıklar ülkesine gitmesi İskender, karanlıklar ülkesinde, âb-ı hayata doğru atını sürerken, yanında bulunan Hızır'a da bir at ve hayat suyunu bulmasına yardımcı olacak, karanlığı aydınlatacak olan bir cevher verir. Dizginini istediği yere sürmesini, akıl gözünü devamlı açık tutmasını tembihler. “O suya yaklaştığın vakit elinde cevher parıldar ve seni asla yanıltmaz. Suyu bulur bulmaz gelip bana haber ver” der ve ayrılırlar. Hızır, ordudan ayrılıp bir süre gittikten sonra elindeki cevher parlar ve etrafa ışık saçar. Nihayet aradığı ölümsüzlük pınarı olan o gümüş renkli çeşmeyi bulmuştur. Hızır, hayat suyunu bulunca gözlerine ışık dolar. Doyana kadar içtikten sonra suya girerek yıkanır. Kendisiyle birlikte atına da içirir ve onu da yıkar. Böylece ebedi hayatı bulur. Atının yanına bir anlığına oturup bir daha hayat çeşmesine bakmak ve İskender'e göstermek için işaret koymak istediğinde hayat çeşmesi gözlerden kaybolur. Hızır, bu işin ona malum olduğunu fakat İskender'in bu işten mahrum kaldığını anladığı vakit, İskender'den utanır ve ona bir daha görünmek istemez. Hızır da böylece ortadan kaybolur. (Destgîrdî, 1390 hş., s. 275-278) Rum büyükleri, bu hikâyeyi başka bir şekilde şöyle rivayet ederler: Hayat suyunu arama yolunda Hızır ve İlyas yoldaştır. Hızır ve İlyâs, karanlıklar ülkesinde giderken, yemek yemek için bir su kenarına gelirler; sofralarını kurarlar ve içlerinden biri sofradan aldığı balığı yanlışlıkla suya düşürür; balığı almak için suya uzandığı esnada balığın canlandığını görür. Bu olaydan sonra Hızır ve İlyâs, o suyun hayat suyu olduğunu anlarlar ve sudan içerek ölümsüzlüğe kavuşurlar. Böylece ölü bir balık hayat suyunu keşfetmeye vesile olur. İskender'in o sudan içemeyeceği onlara malum olunca da birlikte gözden kaybolurlar. (Destgîrdî, 1390 hş., s. 275-278).”

“Kur'an-ı Kerimde anlatılan ve hadislerle takviye edilen bu Hızır kıssası üzerinde, İslam bilginlerinden çok, Batılı yazarlar durmuş ve kıssanın tahlilini · uzun uzun yapmaya çalışmışlardır. Bu konuda A J. Wensinck, İslam Ansiklopedisine yazdığı Hızır maddesinde Kur'an'daki bu kıssanın kaynağının Gilgamiş Destanından, İskender Hikôyesinden, İlyas ile haham Yeşua ben Levi'ye ait Yahudi efsanesinden geldiğini belirtmektedir.

7.1. Sahne Kurgusu:

Minyatür yatay ekseninde üç kısımdan oluşmaktadır. Dikdörtgen formdaki minyatürün etrafı altın cetvelle çevrilidir. Sayfa kenarları boşluk olarak bırakılmıştır. Resim alanını üzerinde dört sütun halinde baş ve sonda 8 satır olmak üzere ortada iki adet yedi satır; sayfanın en alt sol ve sağ köşesinde ise birer satır halinde Farsça Metin yer almaktadır. Bu metinde İskender in karanlıklar ülkesine giderek Ab-ı hayatı araması hakkındaki metin yer almaktadır. Doç. Dr. Habip Demir'in tercümesine göre bu sayfadaki Farsça metinde özetle “İskender gönderiyor yaşam çeşmesini bulmaya Hızır buluyor ama İskender ondan mahrum kalıyor. Resim altındaki iki mısradaki ise yıldız sabah vakti öyle idi ki sabah aydınlıktı, akşam ay azalmıştı, öyle ki ay oldukça doluydu, dolundu.” yazmaktadır (Görsel 8).

Görsel 8: Varak 261v, İskender, Hızır ve İlyas'ın Kurutulmuş Balıkları Hayat Suyuna Koymasını Gözlemleyen Bir Melek

Sahnede on beş figür yer almaktadır. Ön planda yerde bağdaş kuran ellerine iki balık tutan iki figür Hızır ve İlyas, arkalarında atları, onların üzerinde sahneyi adeta kutsayan bir melek yer almaktadır. Sahnenin en üst ekseninde ortada İskender, etrafında ise yedi erkek figürü yer almaktadır. Nizami'nin Karanlıklar ülkesi olarak söz ettiği yerin Kuzey kutbu olduğu düşünülmektedir. Sahnede mavi gökyüzü üzerindeki yıldızlar, füme rengi dağlar ve füme rengi zemin karanlığın göstergesidir.

7.2. Hızır ve İlyas Figürleri

Minyatürün en alt zemin kısmında ve sahnenin orta kısmında iki kutsal erkek figürü yerde bağdaş kurmuş şekilde oturmaktadır. Her iki erkek figürünün başındaki altın ile renklendirilmiş hale, kutsal olduklarını simgelemektedir (Görsel 9). Minyatür sahnesi, nehir kenarında oturmuş iki figürün ellerinde tutukları balıkların suda canlandıkları anı seyirciye yansıtmaktadır.

Görsel 9: Varak 261v, Hızır ve İlyas

Soldaki figür turuncu sağdaki figür yeşil renkte birbirinin aynısı yöresel giysi giymişlerdir. Her iki figür uzun kollu uzun boyda birer elbise giymiş görünmektedir. Bu figürlerin üzerinde herhangi bir isimlerin belirten yazı olmasa da Hızır ve İlyas oldukları anlaşılmaktadır. Her iki figürün yanlarında atları görünmektedir, bu nedenle iki figürün seyahat halinde olduğu, Ab-ı Hayat-ı aramaya gittikleri anlaşılmaktadır. Hızır ve İlyas'ın ellerindeki birer balık görülmekte, balıklar vücudunun yarısı suya girmiş ve Hızır ve İlyas balıkları ellerinde tutmakta zorlanmaktadır, nerdeyse balıklar canlanmış ve ellerinden kayıp gidecekmiş gibi resmedilmiştir (Görsel 10).

Görsel 10: Varak 261v, Hızır ve Ilyas Detay

Muhtemelen bu balıklar gümüş ile renklendirilmişler ancak zamanla renk karardığı için sanki fume renk gibi görünmektedir. Bu tarz realist anlatım tarzı minyatürün metni, gerçekçi bakış açısıyla anlatma çabasına iyi bir örnek olarak gösterilebilir.

7.3. Melek Figürü

Gökyüzünden bir melek yeryüzüne inerek olağan üstü bir olaya işaret ederek ellerini balıklara doğru uzatmaktadır. Yöresel kıyafet ile resmedilmiş olan Melek figürü sırtındaki kanatlar ile insan figüründen ayrılmaktadır. İslam inancında ne erkek, ne de kadın cinsiyet atfedilmemiş olan meleklerin sahneye kutsallık katmak için resmedildiği düşünülmektedir. Melek figürü İslam sanatında tasvir edilmiş diğer minyatür örneklerinde gördüğümüz tasarım özelliğinde resmedilmiştir. Figür ilk bakışta güzel bir genç kadın formunda görünürken, göğüs kavislerinin olmayışı ve İslam inancındaki melek figürüne cinsiyet atfedilmemiş olmasıyla kadın imajından uzaklaşmaktadır. Melek figürünün en önemli tasarım elemanı kanatlarıdır. Rengarenk, kat kat, kuş kanatları formunda yapılan kanatlar onları insan figüründen ayırmaktadır. Figür tipi, yapıldığı coğrafyanın insanlarının tipini temsil etmektedir. Beyaz tenli, çekik gözlü, yuvarlak yüzlü, küçük dudaklı güzel bir insan yüzü. Melek figürünün başında dönemin üst düzey komutan, kral, kraliçe gibi şahsiyetlerinin takmış olduğu altın, üzerinde mücevher olan başlık takılmıştır. İslam nakkaşlarının kompozisyon kalıpları kullanarak tasarımları yaptıkları düşünüldüğünde melek, kral, kraliçe, taht, halk gibi temsili figürlerin genel hatlarıyla birbirine benzediği rahatlıkla söylenebilir (Görsel 11).

Görsel 11: Varak 261v, Melek Figürü

7.4. İskender Figürü

İskender figürü Ab-ı Hayat'tan çok uzakta olduğu vurgulanarak, metinde anlatıldığı gibi dağların arkasında tasarlanmıştır. Perspektifin yer almadığı minyatür sanatında uzaktaki figürler daha küçük değil, sahnenin üst eksenine, dağın arkasında büst şeklinde gösterilmiştir. İskender sahnede ana karakterlerden biri olduğu için üst ekseninde en ortada resmedilmiş, başındaki altın üzerine değerli taşlarla süslenmiş beyaz tüylü başlığı ve göz alıcı turuncu giysisi ile diğer halk figürlerinden ayrılmıştır. İskender'in karşısındaki miğferli diğer figür ise muhafızdır. İskender, muhafız ve halk figürlerinin tipleri birbirine benzer tasarlanmıştır. Nakkaş burada da yaşadığı coğrafyanın insan tipini kullanmış, yuvarlak yüzlü, beyaz tenli, çekik gözlü küçük dudaklı figürler resmetmiştir. İskender ve muhafız kıyafeti ve başlığı saray erkenini temsil ettiği için daha gösterişli ve süslü tasarlanırken halkın giysisi ve başlıkları sıradan kumaştan sarıklar şeklinde tasarlanmıştır. İskender'in etrafındaki halk Ab-ı Hayat'tan çok uzakta olduğu için hepsi dağın arkasında İskender'in her iki yanında toplam yedi adet olan erkek figürleri üç ve dörtlü gruplar halinde yerleştirilmişlerdir. İskender'in danışma kurulu olarak fikir aldığı heyette de yedi bilgenin yer alması nedeniyle buradaki figürlerin bilgelere işaret ediyor olabileceği düşünülmektedir (Görsel 12).

Görsel 12: Varak 261v, İskender ve Diğer Halk Figürleri

8. Sonuç

Minyatürler, metni olabildiğince açık ve net şekilde açıklamaya yönelik olarak yapılmış kendine has kuralları olan perspektiften arınmış resimlerdir. Minyatür sanatı örnekleri yapıldığı coğrafya ve dönemlere has üslup farklılıkları gösterir. Minyatürler el yazma eser üretildiği yıllarda kitapların içerisinde yapılmış resimlerden ibaret olmakla birlikte yazma eser üretimi sona erdikten sonra bu resimler kitap sayfalarından çıkarak duvara asılmak üzere üretilen sanat eserlerine dönüşmüştür.

Bu çalışmada minyatür sanatının metni nasıl anlattığına örnek olarak 1665 yılında İran'da yazılmış olan Add. MS.6613 envanter numaralı Hamse nüshasındaki İskendername bölümünün 261v sayfasındaki “İskender, Hızır ve İlyas'ın Kurutulmuş Balıkları Hayat Suyuna Koymasını Gözlemleyen Bir Melek” adlı minyatür ele alınmıştır. Halen British Library'de muhafaza edilen esere https://www.bl.uk/manuscripts/Viewer.aspx?ref=add_ms_6613_f261v açık erişim sayfası vasıtasıyla ulaşılmıştır.

Ele alınan minyatürde, sahne kurgusu, kompozisyon düzeni, figürlerin kimliği, Nizami'nin hızır ve İlyas'a yüklediği kutsal anlam, metinde geçen zaman ve mekân kavramı gibi daha pek çok ayrıntı metne sadık kalınarak yansıtılmıştır.

Sahnede yer alan İskender figürü metinde anlatıldığı gibi dağların arkasında Ab-ı Hayat'tan çok uzakta olduğu vurgulanarak tasarlanmıştır. Perspektifin yer almadığı minyatür sanatında uzaktaki figürler daha küçük değil, sahnenin üst eksenine, dağın arkasında büst şeklinde gösterilmiştir. İskender sahnede ana karakterlerden biri olduğu için üst ekseninde en ortada resmedilmiş, başındaki altın üzerine değerli taşlarla süslenmiş beyaz tüylü başlığı ile diğer halk figürlerinden ayrılmıştır. İskender'in karşısındaki miğferli diğer figür ise muhafızdır. Nizami'nin metninde geçen karanlıklar ülkesinin günümüzdeki adıyla Kuzey Kutbu, altı ay gece, altı ay gündüzü yaşaması nedeniyle bu adla anılıyor olması muhtemeldir. Nakkaş, metindeki karanlık kavramını seyirciye yansıtmak için net bir mavi renk üzerine

beyazla yıldızları yerleştirmiştir. Sahneye ilk bakıldığında konunun geçtiği zaman dilimi mavi gökyüzü ile gündüz olarak algılanmakta iken yıldızlara dikkat çekilmesiyle sahnenin geceyi anlattığı anlaşılmaktadır.

Minyatür sanatında renk kullanımı oldukça özgürdür. Pembe gökyüzünden, mavi atlara, mor kayalıklara, altın gökyüzü veya gümüş akarsulara kadar engin bir renk yelpazesinin kullanıldığı görülmektedir. Bu sahnede renk kullanımı oldukça makul görülmektedir. Zemin karanlığı temsilen fûme renk üzerine koyu yeşil ot kümelerinden oluşmakta en ön planda ab-ı hayat gümüş ile renklendirilmiş görülmektedir. Sahnenin ana karakterleri İskender, Hızır ve İlyas ise turuncu ve açık yeşil, diğer önemli figür olan melek ise sarı olan canlı renkte giysiler içerisinde resmedilmişlerdir. Sahnede yer alan halk figürlerinin giysilerinde ise açık sarı, açık mavi ve açık pembe gibi daha pastel renkler tercih edilmiştir. Minyatürde yer alan bu figürler, resmedildiği Pers coğrafyasındaki beyaz tenli, yuvarlak yüzlü, çekik gözlü halk tipinde ve yöresel giyim kuşam geleneğine uygun giyinmiş şekilde tasarlanmıştır.

Minyatürde dolaylı anlatım veya soyutlamaya gidilmemiştir. Nakkaş tarafından sahneye kutsallık katmak amacıyla sadece tasarıma metinde yer almayan melek figürü eklenmiştir. Bu figür, Kur'an-ı Kerim'de ve pek çok kıssada İskender'e her zor duruma veya dara düştüğünde yardım eden Hızır figürü'nün yazar tarafından neredeyse peygamber gibi gösterilmek istenmesi; İlyas figürünün ise Peygamberlerden biri olarak bilinmesi; ayrıca ölü balıkların canlanmamasının olağan üstü bir durum olması nedeniyle eklendiği düşünülmektedir. Kutsal veya olağanüstü durumlarının anlatıldığı sahnelere melek figürü eklenmesi minyatür sanatında alışlagelmiş bir durumdur. Bu sahnede de kutsallığı yansıtmak için melek figürüne yer verilmesi oldukça beklenen bir tasvir yöntemidir.

Sahnedeki Hızır ve İlyas'ın ellerindeki birer balık: vücudunun yarısı suya girmiş ve balıkları ellerinde tutmakta zorlanmaktalar, neredeyse balıklar canlanmış ve ellerinden kayıp gidecekmiş gibi resmedilmiştir. Muhtemelen bu balıklar gümüş ile renklendirilmişler ancak zamanla renk karardığı için sanki fûme renk gibi görünmektedir. Bu tarz realist anlatım tarzı da minyatürün metni, gerçekçi bakış açısıyla anlatma çabasına iyi bir örnek olarak gösterilebilir.

Sahnede Hızır ve İlyas'ın kutsal iki figür olarak gösterilmesine diğer örnek ise başlarının üzerindeki halelerdir. Bu haleler; İslam minyatüründe yukarı doğru uzayan ateş, Hristiyan minyatüründe figürün başını içine alan altın yuvarlak olarak resmedilmiştir.

Minyatür sanatı örnekleri her zaman olduğu gibi bu metinde de, içerisinde yer aldığı konuyu her yönüyle seyirciye yansıtmayı amaçlamıştır. Adeta seyirci metin olmaksızın resme baktığında konu hakkında fikir sahibi olabilmektedir. Minyatür sanatı bu anlatımı yaparken de; kendine has tekniği olan iki boyutluluk ve perspektiften arınma, özgür renk paleti; melek figürü ve hale gibi üsluba uygun tasarım elemanları kullanarak imgenin somutlaştırılması gibi pek çok yöntemi titizlikle uygulanmıştır. Bu yönüyle minyatür sanatı örnekleri sadece didaktik bir kitap resmi değil estetik kaygı taşıyan; yapıldığı dönemin sanat anlayışını yansıtan; dönemine tanıklık eden sanat eserleri olarak varlığını sürdürmektedir.

Kaynakça

Atalay, M. C. (2012). Türk Minyatür Sanatının Tasarım Ögelerinin, Türk Resminde Varlık Bulması. *Akdeniz Sanat*, 5 (10), 8-20. <https://dergipark.org.tr/en/pub/akdenizsanat/issue/27657/291523> (Erişim, 14. 07. 2022).

Avcı, İ. (2012). "İskendernamelerde Ölümsüzlüğe Yolculuk: İskender-İ Zülkarneyn ve Hızır", *Prof. Dr. Mine Mengi Adına Türkoloji Sempozyumu' (20-22 Ekim 2011) Bildirileri*, Adana. (Erişim, 14. 07. 2022).

Avcı, İ. (2013). Evliya Çelebi'nin Seyahatnâme'sinde İskender-İ Zülkarneyn. *TÜRKÜ Uluslararası Dil Edebiyat ve Halk Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 1 (2), 409-431. DOI: 10.12992/TURUK85

Avcı, İ. (2013). Türk edebiyatında İskendernâmeler ve Ahmed-i Rıdvân'ın İskendernâme'si. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, <https://hdl.handle.net/20.500.12462/1792> (Erişim, 14. 07. 2022).

Ayçiçeği, B. (2013). Ahmedî (815/1412-13) ile Behiştî (917/1511-12?)'nin İskendernâme'lerinin Şekil ve Muhteva Bakımından Karşılaştırılması, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 10 (10), 129-204. DOI: 10.15247/dev.148 (Erişim, 14. 07. 2022).

Ayçiçeği, B. (2014), *Behiştî Ahmed Sinan'ın (ö. 917/1511-12?) İskender-nâme'si (İnceleme-Metin)*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü. Doktora tezi.

Aydın, F. T. (2019). Nizâmî'nin İskendernâmesi'nde Geçen Efsanevî Su: Âb-ı Hayat. *Proceedings Book*, 340. (Erişim, 14. 07. 2022).

Binark, İ. (1978). Türkler'de Resim ve Minyatür Sanatı, *Vakıflar Dergisi*, Sayı 12. <http://acikerisim.fsm.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11352/1226/Binark.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (10.09.2022). <http://acikerisim.fsm.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11352/1226/Binark.pdf?se> (Erişim, 13.07. 2022).

Bozkurt, K. (2019). Benlik hazinesinin keşfinde İskender'in içsel yolculuğu. *Turkish Studies - Language and Literature*, 14 (3), ss.1095-1125. DOI: <http://dx.doi.org/10.29228/TurkishStudies.23305> (Erişim, 13.07. 2022)

Çelebi, İ (1998). Hızır Maddesi, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 17. cild, ss. 411-412. [HIZIR - TDV İslâm Ansiklopedisi \(islamansiklopedisi.org.tr\)](http://islamansiklopedisi.org.tr) (Erişim, 10.09.2022).

DURAK, N. (2014). Avram Galanti: İskender-i Zülkarneyn. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 3(3), 611. <https://doi.org/10.15869/ITOBIA.29903>. (Erişim, 10.09.2022).

Durmuş, İ. (2003). “Leyla ve Mecnun Maddesi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.27, ss.160. <https://cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/27/C27023979.pdf> (Erişim, 04. 09. 2022).

Enveri, E. (2018). Zülkarneyn ve Boynuzlu İskender (İskender-Nâmelerin Kökenine Dair), *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 2018/12, s. 86-97.

Harman Ö.F. (2000). İlyas Maddesi, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 22. cilt, 160-162 <https://islamansiklopedisi.org.tr/ilyas> (Erişim, 10.09.2022).

Hasanov, E. L. (2016). About Comparative Research of Poems "Treasury of Mysteries" and "Iskandername" on the Basis of Manuscript Sources as the Multiculturalism Samples, *International Journal of Environmental and Science Education*, v11, n16, p9136-9143. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1118596.pdf> (Erişim, 04.09.2022).

Heckel, W; Tritle, L.i A. (2009). *Alexander the Great: A New History*. Wiley-Blackwell. ISBN 978-1-4051-3082-0. https://en.wikipedia.org/wiki/Alexander_the_Great#cite_note-FOOTNOTEHeckelTritle200999-6 (Erişim, 04.09.2022).

K. Talattof and J. Clinton (2000). *Nezami Ganjavi (The Great 12th Century Persian Poet)* A Project by Kamran Talattof An excerpt from: The Poetry of Nizami Ganjavi: Knowledge, Love, and Rhetoric, edited, introduction, and major contributions by New York: Palgrave Macmillan. <https://persianpoetry.arizona.edu/content/nezami-ganjavi> (Erişim, 04.09.2022).

Kanar, M. (2007). “Nizâmî-i Gencevî”. TDV İslam Ansk. C. 33, İstanbul, *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*, s. 183-185. <https://cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/33/C33010846.pdf> (Erişim, 04.09.2022).

Kaska, Ç. (2020). “Fars Edebiyatındaki Hamseler”. *Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 21, S. 39, s. 877-914. DOI: 10.21550/sosbilder.608354 (Erişim, 17.10.2021).

Kaya M. (2000). İskender Maddesi, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 22. cild, 555-557 (Erişim, 04.09.2022).

Kehf Suresi Measl (<https://kuran-ikerim.org/meal/diyanet/kehf-suresi>) (Erişim, 06. 09.2022).

Konak, R. (2015). Minyatür Sanatı Bağlamında Minyatür ve Nakış Kelimelerinin Anlamına İlişkin Bilgiler, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2015 19 (1): 227-238. <https://docplayer.biz.tr/22335800-Minyatur-sanati-baglaminda-minyatur-ve-nakis-kelimelerinin-anlamina-iliskin-bilgiler.html> (Erişim, 13.07. 2022).

Mahir B. (2012). *Osmanlı Minyatür Sanatı*, Kabalcı yayıncılık, İstanbul.

Meral, Y. (2014). "Mūsā ve Hızır Kıssası ve Kıssanın Yahudi Kökeniyle İlgili İddiaların Değerlendirilmesi". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 55, 129-150. https://doi.org/10.1501/Ilhfak_0000001418 (Erişim, 05.10.2022)

Ocak, A. Y. (2012). *İslam-Türk İnançlarında Hızır yahut Hızır-İlyas Kültü*. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.

Öztürk M. (2013). Zülkarneyn Maddesi, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 44. cildi, 564-567. (Erişim, 04.09.2022).

PALA, İ. (1990). "İskender mi Zülkarneyn mi?". *Türklük Bilgisi Araştırması Dergisi*, S. XIV, s. 387-403.

Sever Demir, S. (2021). "Hz. İbrâhim'in Oğlu İsmail'i Kurban Etmesi" Konulu Minyatürlerde Peygamber Figürü, *ART&DESIGN-2021 Book of Proceedings International Congress on Art and Design Research and Exhibition*, 21-22 June 2021, Niğde/ Turkey, www.ohu.edu.tr/artanddesign, ss:1697-1717. (Erişim, 05.10.2022).

Sever Demir, S. (2021). Londra İngiliz Kütüphanesi'ndeki Leyla ve Mecnun Mesnevisi Minyatürlerinde Figürler, *İnönü Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi*, 11 (24), 71-84. DOI: 10.16950/iujad.1013162 (Erişim, 04.09.2022).

Sever, S. (2020). 15. Yüzyıl Osmanlı Dönemi Minyatür Sanatı Üzerine Bir Değerlendirme. *Sanat Dergisi*, (35), 153-166. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1020956> (Erişim, 10.09.2022).

Tahir, H. (1953). Minyatür'ün Tekniği. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2(1), 29-32. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1655345> (Erişim, 13.07. 2022).

Tonguç, A. (2019). Geleneğin Yenilenmesi: Minyatür, Bakış ve Farklı Görme Rejimleri Bağlamında "Fatih Portreleri" Çözümlemesi, *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi (The Journal of Social and Cultural Studies)* Cilt/ Volume: 5, Sayı/Issue: 9, Yıl/Year: 2019, ss. 193-216. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/711420> (Erişim, 10.09.2022)

Yetkin, S. K. (1953). İslam Minyatürünün Estetiği. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2(1), 33-39. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1655348> (Erişim, 13.07. 2022).

Görsel Kaynaklar:

Görsel 1: Uygur Manihaist Katipler

<https://tr.wikipedia.org/wiki/Uygurlar#/media/Dosya:Manicheans.jpg> (Erişim: 06.10.2022)

Görsel 2: Eski Ahit'ten resimler, 1250, fol. 3r., New York The Morgan Library&Museum m.638. CA. Paris, <https://www.themorgan.org/collection/crusader-bible/5> (Erişim: 06.10.2022)

Görsel 3: İran Minyatür Örneği: İbrahim'in Fedakarlığı, Timurid, İskender Sultan Antolojisi, Şiraz, 1410-11, MS L.A. 161, cilt 2, fol. 326v, Gulbenkian Museum, Lisbon. (Gutmann, 2001:132) https://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0brahim#/media/Dosya:Timurid_Anthology_Zhertva.jpg (Sever Demir, 2020: 1709). (Erişim: 06.10.2022)

Görsel 4: Büyük İskender

Patrick S. (2013). *Alexander the Great, The Macedonian Who Conquered the World* Oculus Publishers, ISBN: 9781938895180 <https://www.kobo.com/tr/tr/ebook/alexander-the-great-4> (Erişim: 06.10.2022)

Görsel 5: MS 6613 Envanter Numaralı Yazma Eser Kabı ve Serlevha Sayfası

http://www.bl.uk/manuscripts/FullDisplay.aspx?ref=Add_MS_6613 (Erişim: 06.10.2022)

Görsel 6: MS 6613 Envanter Numaralı Yazma Eser İçindekiler

https://www.bl.uk/manuscripts/FullDisplay.aspx?ref=Add_MS_6613 (Erişim: 06.10.2022)

Görsel 7: Biritsh Library Açık Erişim Sayfası

http://www.bl.uk/manuscripts/Viewer.aspx?ref=add_ms_6613_f261v (Erişim: 06.10.2022)

Görsel 8: Varak 261v, İskender, Hızır ve İlyas'ın Kurutulmuş Balıkları Hayat Suyuna Koymasını Gözlemleyen Bir Melek

http://www.bl.uk/manuscripts/Viewer.aspx?ref=add_ms_6613_f261v (Erişim: 06.10.2022)

Görsel 9: Varak 261v, Hızır ve İlyas Figürleri http://www.bl.uk/manuscripts/Viewer.aspx?ref=add_ms_6613_f261v (Erişim: 06.10.2022)

Görsel 10: Varak 261v, Hızır ve İlyas Detay

http://www.bl.uk/manuscripts/Viewer.aspx?ref=add_ms_6613_f261v (Erişim: 06.10.2022)

Görsel 11: Varak 261v, Melek Figürü

http://www.bl.uk/manuscripts/Viewer.aspx?ref=add_ms_6613_f261v (Erişim: 06.10.2022)

Görsel 12: Varak 261v, İskender ve diğer Halk Figürleri

http://www.bl.uk/manuscripts/Viewer.aspx?ref=add_ms_6613_f261v